The semantic range of one-valency verbal predicates of activity as occupation is considered in the article. They form one of semantic groups of predicates of action. The groups of verbs which function as these predicates, are determined and their meaning are analyzed.

Наталя Кобченко (Кіровоград)

РЕАЛІЗАЦІЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ В КОНСТРУКЦІЯХ З ПРИКЛАДКОЮ

Однією з кардинальних проблем при витворенні теорії синтаксичних зв'язків є проблема кваліфікації типу зв`язку, що встановлюється в апозитивних сполуках – між прикладкою й означуваним словом. Відсутність загальноприйнятого витлумачення цього питання призводить не лише до неоднозначного трактування мовознавцями тих самих мовних явищ, а й стає перешкодою на шляху упорядкування системи синтаксичних зв'язків української мови й адекватного опису кожного з її елементів.

Традиційним є визначення зв'язку прикладки з пояснюваним іменником як підрядного у формі узгодження. Однак у другій половині минулого століття в мовознавстві розгорнулася полеміка щодо синтаксичної природи даного типу зв'язку, корені якої слід шукати ще у дослідженнях О.М. Пєшковського, котрий "сполуки, що складаються з того, що у школі називають "прикладкою", і того, до чого вона "прикладена", назвав сурядними [Пешковский, 1956: 59].

Сурядну природу зв'язку прикладки з означуваним словом обстоює Б.Г. Ключковський, хоча в його міркуваннях вбачаємо деяку суперечність. Так, учений, кваліфікуючи прикладкові конструкції як сурядні, „апозиційні словосполучення", граматична рівноправність членів яких ґрунтується на лексико-семантичній подібності й морфологічній однотипності та підтверджується тим фактом, що "і прикладка, і підпорядковуючий член завжди у певній мірі рівнозначно відносяться до якогось третього члена речення" [Ключковський, 1955: 5], одночасно говорить про наявність залежності прикладки від означуваного слова: "Засобам вираження прикладкової конструкції властива морфологічна однотипність, яка *формально виявляється в узгодженні прикладки з підпорядковуючим словом*" [Ключковський, 1955: 5] [*виділення наше – Н.К.*]. І нарешті, науковець приходить до висновку, що прикладка – це різновид "апозиційного відношення, яке встановлюється між субстантивними членами сурядного словосполучення" [Ключковський, 1955: 9]. Однак суперечності, виявлені в міркуваннях Б.Г. Ключковського, не дозволяють погодитись з його позицією, адже, по-перше, між членами сурядного словосполучення (чи ряду) виникають єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні відношення, і аж ніяк не апозитивні, а по-друге, членами сурядного ряду є дві чи більше назви різних предметів, явищ, дій тощо, а у сполуці прикладки й означуваного слова маємо дві назви того ж самого поняття, з яких друга виникає на основі асоціативних зв`язків або вказує на видову чи родову ознаку першої.

М.Г. Шатух, досліджуючи функціонування прикладки в російській мові, також заперечив підрядний характер її зв'язку з пояснюваним словом. Узявши до уваги нібито відсутність граматичного оформлення залежності поширювача в апозитивних конструкціях, лінгвіст висунув тезу про сурядно-підрядну природу цього типу зв'язку, яка тотожна, на думку науковця, природі приєднувального зв'язку [Шатух, 1953: 144-156].

На проміжній між підрядністю й сурядністю сутності синтаксичного зв'язку, що реалізовується в сполуках іменника з прикладкою, наголошує і Є. Кротевич. Вичерпно й переконливо пояснивши відмінність цього зв'язку від узгодження, вчений на його позначення вводить термін кореляція. Своєрідність кореляції Є. Кротевич вбачає в більшій незалежності форм ад'юнкта від форм опорного компонента порівняно з узгодженням ад'єктива з субстантивом, адже іменник у ролі прикладки не уподібнюється своїми граматичними категоріями категоріям означуваного іменника, а „точно відтворює", „копіює" їх [Кротевич, 1959: 14-15].

Інший мовознавець Л.Л. Рогозін продовжує відстоювати традиційний погляд й стверджує, що зв'язок прикладки з означуваним словом є узгодженням, хоч і "не таким щільним, як при зв'язку прикметника з означуваним іменником", наводячи на доказ його підрядної природи такі аргументи: 1) узгодження двох іменників у відмінку; 2) присудок або означення вступають у зв'язок не з прикладкою, а з основним іменником у тих випадках, коли ці два іменники не узгоджуються в числі або не збігаються в роді: *Горять її вогонь-слова*; *Орденоносець льотчиця вийшла з кабіни* (Павло Усенко); 3) у деяких реченнях основний іменник повторюється: *Чудесне місто-сад, місто-парк, в яке Стахурський потрапив!* (Ю. Смолич); 4) інтонування, наголошення прикладки, що вказує на більшу чи меншу міру злиття її з означуваним іменником: *Хороший агроном. Душа-чоловік!* (М. Стельмах) [Рогозін, 1954: 15-16].

Російський дослідник О.С. Скобликова, у колі наукових інтересів якої чільне місце посідала така форма підрядного зв'язку як узгодження, не зараховує до його сфери зв'язок, що встановлюється між членами апозитивних конструкцій. Зв'язок прикладки з означуваним словом лінгвіст називає відмінковим паралелізмом, не заперечуючи його підрядну природу [Скобликова, 1971: 206].

На сучасному етапі розвитку вітчизняного мовознавства підрядний характер синтаксичного зв'язку між компонентами апозитивних побудов не викликає сумніву, проте науковці так і не можуть дійти згоди щодо визначення форми цього зв'язку. Однаково розповсюдженими є два погляди: 1) форма зв'язку прикладки з означуваним іменником є різновидом узгодження [Вихованець, 1993: 27-30; Масицька, 1998: 26, 48]; 2) це специфічна форма підрядного зв'язку, суттєво відмінна від узгодження, яку називають кореляцією [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994: 31-35; Загнітко, 2001: 25-26; Мірченко, 2001: 243].

Отож, якщо вищезазначену проблему в загальному формулюванні можна вважати відносно розв'язаною, то пов'язані з нею часткові питання залишаються відкритими. Зокрема, звертають на себе особливу увагу апозитивні конструкції з ад'юнктом у формі називного відмінка й опорним компонентом у формі непрямого, напр.: *Втонули їхні дзвони у **озері Севан*** (Л. Костенко). Тому завдання пропонованої статті полягає в

обґрунтуванні зарахування підрядного синтаксичного зв'язку в побудовах такого типу до сфери вільного поєднання у відмінковому вияві[1], описавши водночас одну з його зон.

Останнім часом у мові досить часто трапляються апозитивні конструкції, у яких прикладка має форму називного відмінка, незважаючи на те, що опорний іменник стоїть у непрямому відмінку, пор.: *поїхати на **хутір Надія**, лунати над **стадіоном „Зірка”**, прибути до **міста Кіровоград***. Слід зазначити, що ця тенденція жодним чином не поширюється на сполуки, в яких обидва іменники – і пояснюване слово, і прикладка – є загальними назвами або, якщо у ролі прикладки виступає антропонім, пор.: *зайти до **вагону-ресторану**, привітати **студента-філолога**, милуватися **горами-велетнями**, зустріти **сусідку Марію**, подарувати **подрузі Тетяні**, порадитись із **вчителем Оленою Петрівною***. Відбувається це явище (вживання прикладки в називному відмінку при опорному іменнику в непрямому) здебільшого в тих випадках, коли прикладки є географічними назвами, назвами різних підприємств, установ, організацій, конкурсів, фестивалів, а також назвами вироблених продуктів, пор.: *відвідати родичку у **місті Чернівці**, пливти **річкою Тясмин**, працювати **на заводі „Червона зірка”**, замовити у **видавництві „Кальварія”**, стати лауреатом **конкурсу „Коронація слова”**, пригостити **цукеркою „Білочка”*** тощо.

Зазвичай, означуваний іменник, виступаючи в реченні керованим, набуває тієї чи тієї відповідної форми, а його прикладка копіює, або дублює, цю форму, в результаті чого між членами даної апозитивної сполуки підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському **штаті Західній Вірджинії** стався сильний вибух.* У разі ж, якщо опорний компонент має форму непрямого відмінка, а прикладка все одно вживається в називному, дублювання, чи копіювання, форм не відбувається, а тому й немає передумов для встановлення підрядного зв'язку у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському **штаті Західна Вірджинія** стався настільки сильний вибух, що...* (Україна молода). Ад'юнкт у подібних апозитивних побудовах ніби кам'яніє, перетворюється на незмінну форму, він не зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю опорного члена, що є необхідною умовою керування, тому синтаксичний зв'язок між компонентами цих конструкцій встановлюється лише на основі їх зовнішнього взаєморозташування, а це є показником такої форми підрядного синтаксичного зв'язку як вільне поєднання.

Факт існування випадків реалізації підрядного зв'язку між прикладкою й означуваним словом у формі вільного поєднання у відмінковому вияві знайшов загальне визнання в російському мовознавстві, відбившись в академічному виданні „Русская грамматика” та інших граматиках [Русская грамматика, 1980, 2: 63-64; СРЯ, 1989: 568-569]. Натомість в україністиці фіксуються лишень поодинокі звернення лінгвістів до цього питання [Пархонюк, 1986: 5-7; Весёлая, 2003: 133-136].

Спостереження мовного матеріалу дозволяє виокремити такі різновиди прикладок, які сполучаються з означуваним іменником у непрямому відмінку підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання:

[1] Услід за І.Р. Вихованцем замість традиційного терміна „прилягання” використовуємо термін „вільне поєднання”, відповідно традиційний термін „відмінкове прилягання” замінюємо на „вільне поєднання у відмінковому вияві”. Див.: [Вихованець, 2005: 23-24].

1) географічні назви, назви установ, організацій, вироблених продуктів тощо: *... їм наказано будь що будь скинути супротивника з хребта і захопити контроль над стратегічно важливою* ***полониною Дзиндзул*** (Юрій Андрухович); *Я думав – сам іду. Дорога, І витребеньочка-ріка, Та дика яблуня-облога, Та ще сорока з Меджибога, Що у* ***колгоспі „Перемога"*** *Вже заморила черв'ячка* (Микола Вінграновський). Прикладки такого типу можуть також і дублювати відмінок пояснюваного іменника, зумовлюючи таким чином встановлення підрядного зв'язку у формі кореляції, пор.: *Позавчора ввечері під тиском мокрого снігу обвалився дах супермаркету німецької торговельної мережі „Лідл"* ***у місті Острава*** (Україна молода) – *Позавчора ввечері під тиском мокрого снігу обвалився дах супермаркету німецької торговельної мережі „Лідл"* ***у місті Остраві***;

2) компоненти типу *магістраль Харків – Донецьк, поєдинок Петренко – Михайлюк, переговори Київ – Москва* тощо, які не отримали у мовознавстві загальноприйнятої кваліфікації. Так, дослідниця Н.О. Янко-Триницька визначає їх як „кратний називний" [Янко-Триницкая, 1966: 174-175], автори „Русской грамматики", позицію яких ми більш схильні прийняти, називають такі компоненти безсполучниковими сурядними сполуками [Русская грамматика, 1980, 2: 63-64]. Ці сполуки спеціалізуються тільки на ролі прикладки і при будь-якій відмінковій формі пояснюваного субстантива стоять лише у називному відмінку, пор.: *Тож не виключено, що тепер Ніколь із Кейтом і справді можуть випередити* ***парочку Круз – Холмс*** *і одружитися раніше за них* (Україна молода); *Епізод* ***матчу „Едмонтон" – „Нешвілл"*** (Україна молода);

3) назви творів, книг тощо, виражені фразою: *Зрозуміло, що це викликало чергові прокльони, а в кількох середніх школах Львова і Галичини* ***книгу „Література могла бути іншою"*** *навіть привселюдно спалили під час урочистих лінійок з нагоди дня знань* (Ю. Андрухович); *Щось іще? Так, звісно: рельєфні серп і молот над дверима з перону до по чекальні і напівзірвана* ***реклама „Слухайся своєї спраги"*** *де-небудь* (Ю. Андрухович); *Задум* ***кіноповісті*** *Олександра Довженка* ***„Поема про море"*** *виник під час його подорожі Україною, зокрема під час відвідин будівництва Каховської ГЕС.*

Якщо простежимо особливості підрядного зв'язку між членами апозитивної сполуки з прикладкою першого чи другого різновиду в усіх відмінках означуваного субстантива: *річка Інгул, річки Інгул, річці Інгул, річку Інгул, річкою Інгул, на річці Інгул; потяг Київ – Львів, потяга Київ – Львів, потягу Київ – Львів, потяг Київ – Львів, потягом Київ – Львів, на потязі Київ – Львів*, то виявимо, що він (зв'язок) при називному відмінку пояснюваного іменника реалізовується у формі кореляції, а при непрямих відмінках пояснюваного іменника – у формі вільного поєднання у відмінковому вияві. Подібне явище – поєднання одного компонента з різними формами іншого різними способами – маємо й у сфері синтаксичних зв'язків числівників *п'ять* і вище, які у називному відмінку керують іменником, а у непрямих узгоджуються з ним. Можливо, цей мовний факт – реалізація підрядного зв'язку прикладки з різними відмінками опорного субстантива у різних формах – спричинений тенденцією до протиставлення прямих і непрямих відмінків, яскравим виявом якої, на думку авторів монографії „Числівник української мови", і є різні способи зв'язку числівника з іменником, а також протиставлення форми прямого відмінка і об'єднаної форми непрямих відмінків (напр., двовідмінкові парадигми східнослов'янських числівників *сорок* і *сто*) [Арполенко, Городенська, Щербатюк, 1980: 204]. А функціонування паралельних форм прикладки (у називному відмінку й відмінку,

тотожному відмінку означуваного іменника: *до міста Одеса – до міста Одеси*) свідчить про те, що ця тенденція продовжує діяти, а зумовлені нею процеси ще не дійшли завершення.

Щодо апозитивних побудов з прикладками третьої групи, то між їх членами підрядний синтаксичний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання навіть при називному відмінку опорного члена, адже такі прикладки поводять себе як незмінюване слово.

Таким чином, між членами апозитивних конструкцій реалізація підрядного синтаксичного зв'язку можлива не лише у формі кореляції, а й у формі вільного поєднання у відмінковому вияві, передумовою чого є вживання прикладки в називному відмінку при непрямому відмінку означуваного іменника. А досить часте використання подібних сполук змушує визнати, що називний відмінок, окрім предикативної, має ще одну некатегорійну функцію – атрибутивну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 242 с.
2. Весёлая Н.А. Синтаксические функции именительного падежа существительных и его эквиваленты: Дис. ... канд. филол. наук. – Донецк: ДонНУ, 2003. – 214 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993, – 368 с.
4. Вихованець І.Р. Студії про члени речення: прислівник // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 22-26.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Ключковський Б.Г. Прикладка та її лексико-граматична роль // Українська мова і література в школі. – 1955. – № 6. – С. 3-9.
7. Кротевич Е.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львовск. ун-та, 1959. – 35 с.
8. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Волинськ. держ. ун-т, 1998. – 206 с.
9. Марченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ „Вежа" Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
10. Пархонюк Л.М. Грамматические и функционально-семантические особенности аппозитивных конструкций в информационном тексте: Автореф. … канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1986. – 20 с.
11. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
12. Рогозін Л.Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 5. – С. 11-21.
13. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 709 с.
14. Скобликова Е.С. Согласование и управление в русском языке. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
16. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др.; Под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
17. Шатух М.Г. Приложение и его роль в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – Львов: Львовск. гос. ун-т им. И. Франко, 1953. – 181 с.
18. Янко-Триницкая Н.А. Кратный именительный в функции определения // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 174-185.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу основних поглядів на природу синтаксичного зв'язку між членами апозитивних конструкцій, особливу увагу зосереджено на встановленні способу поєднання прикладок у називному відмінку з опорним компонентом у непрямому відмінку. Наведено типи прикладок, які сполучаються з пояснюваним іменником підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання (прилягання), описавши таким чином одну із зон її функціонування.

The article is devoted to the analysis of the main points of view on the essence of syntactic connection between the members of appositive constructions; special attention is concentrated on the determination of the way of compound of apposition in nominative case with the head component in oblique case. It is given by the author the types of appositions, which combine with an explicable noun by the subordinate syntactic connection in a form of a free unit (parataxis), describing in such a way one of the zones of its function.

Людмила Коваль *(Вінниця)*

ІНФОРМАТИВНО НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА У СТРУКТУРІ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ БУДОВИ

Речення з предикативною основою, репрезентованою недиференційованим головним компонентом, який виключає наявність координованого компонента із суб'єктною семантикою, у мовознавстві традиційно кваліфікують як безособове.

Варіантність морфолого-семантичної експлікації головного компонента санкціонує класифікацію безособових речень. Серед виділюваних різновидів наявне безособове речення "з головним членом складеної форми, в якому поєднується головне слово та інфінітив" [Дудик, 1999: 113]: ***Не хочеться*** *йому чогось* ***ні роздягатись, ні розташовуватись*** (А. Головко); *У житті так рідко* ***доводиться відчувати*** *радість од лиця й посмішки людей* (В. Винниченко); ***Прийдеться пробиратись*** *помацки* (Панас Мирний); *А завтра, як* ***почне світати****, – готово військо виступати* (І. Котляревський); *Репетюкові й Толянкові нарешті* ***пощастило видертися*** (Ю. Смолич); ***Кортіло*** *сердешного* ***забалакать*** *до дівчини, та з чого почати* (А. Свидницький); ***Світати*** *у мозку в людей* ***почало*** (Л. Первомайський). Такі реченнєві конструкції деякі мовознавці відносять до: 1) інфінітивних з ускладненою основою [СУЛМ, 1994; Вихованець, 1992; Болюх, 1992]; 2) безособово-інфінітивних зі "складеним головним членом, до якого входить форма головного члена одного з п'яти видів безособового речення та залежний від неї інфінітив якогось дієслова" [Каранська, 1995: 119]. У нашому потрактуванні такі речення є безособовими з головним компонентом дієслівної природи аналітичної будови.

Поширеність аналітично вираженого головного компонента безособового речення в мові зумовлює необхідність детального дослідження його лінгвальної сутності та формальної репрезентації. Частковому розв'язанню цих проблем і присвячена наша стаття.